

Модернізаційні процеси у єврейській традиційній
освіті в умовах коренізації 20-30-х рр. XX ст.

На території Правобережної України у складі Речі Посполитої традиційно проживала значна кількість євреїв. Єврейські громади зберігали свою чисельність та сконцентрованість на цих землях і після приєднання Правобережжя до складу Російської імперії. Пояснювалось це запровадженням так званої межі осілості євреїв, яка не дозволяла (за певними винятками), розселятися за її межами. Євреї проживали компактними громадами, що дозволяло уникати асиміляції та зберігати свою унікальну ідентичність. Цьому сприяла система традиційної єврейської освіти. Її специфіка пов'язувалась із релігійною спрямованістю у поєднанні із вивченням національних традицій. Загалом школа відігравала значну роль у житті штетлів.

Система початкової освіти у Російській імперії, особливо у першій половині XIX ст., не відрізнялася гнучкістю та оригінальністю. Релігійна складова, наприклад вивчення Закону Божого, не могла відповідати запитам єврейства. Російська імперія не приділяла уваги освіті єврейства до другої половини XIX ст. Але єврейська культура не дозволяла залишати дітей (перш за все, хлопчиків) без освіти, хоча б початкового рівня. Тому громади почали самостійно дбати про створення мережі начальних закладів.

Частина євреїв губернії віддавала своїх дітей на навчання до російських шкіл. Адже лише тоді вони могли продовжити навчання у середніх та вищих навчальних закладів (це пов'язувалось із заборонами 1886 і 1887 рр.). Та більшість населення віддавало перевагу єврейській традиційній освіті [5, с 153].

На традиційну релігійну освіту покладалося завдання зберегти національну ідентичність, культуру та традиції. Систему

єврейських релігійних навчальних закладів складали: бейт-мідраші, єшиботи, суботні школи, талмуд-тори й хедери.

Отже, єврейська традиційна освіта, в умовах відсутності власної державності та наявності постійних утисків, допомогла зберегти національну самобутність євреїв. Крім того, склалися умови для формування інтелігенції. Але очевидним було й те, що на початку ХХ ст. стара система уже вичерпала себе й переживала кризові явища.

Після повалення самодержавства і встановлення влади більшовиків відбулись зміни у ставленні до євреїв. Було ліквідовано межу осілості, що відкрило нові перспективи. Радянська влада використовувала всі методи, щоб закріпити свої позиції. Одним із способів ідеологічного впливу була політика коренізації, метою якої було закріплення радянської ідеології шляхом використання національного ґрунту.

Як вже зазначалося вище, єврейська освіта носила релігійний характер. Крім того, з дитинства виховувала любов до мови східноєвропейського єврейства — їдишу. Мова у житті євреїв посідала ключову роль. Єврейська освіта суперечила таким принципам радянської ідеології:

- атеїзму, тобто відсутність будь-якої релігійності у всіх без винятку сферах життя;
- інтернаціоналізму, який у радянському варіанті набрав нової форми — російського націоналізму, в системі якого місце залишалося лише для російської мови.

Утворення нової системи навчальних закладів для євреїв почалося ще у 1920 р.: при Наркоматі освіти УРСР було утворено Центральну єврейську секцію, при губернських і повітових відділах — Управління єврейської освіти. Основною метою діяльності цих органів було створення єврейських шкіл. На зібраннях єврейських освітян неодноразово обговорювалися необхідність навчання у школах мовою їдиш, введення предметів з історії та культури єврейського народу, видання підручників і посібників мовою їдиш, створення закладів для підготовки вчителів, розширення мережі шкіл.

У 1924 р. було створено вищезгадану ЦКНМ, у межах якої діяла спеціальна група, що мала займатися справами єврейського шкільництва (розв'язувала проблеми, що було окреслені на з'їздах єврейських вчителів) [1].

На початок 20-х рр. ХХ ст. євреї залишалися найчисельнішою національною меншиною Волині (не зважаючи на значний вплив населення з даного регіону внаслідок єврейських погромів та Першої світової війни). У рамках політики коренізації збільшується кількість єврейських початкових шкіл, а також лікнепів для дорослих, дошкільних начально-виховних закладів та закладів вищої освіти. Євтрудшкола стала першим світським навчальним закладом. В новій системі освіти значна увага приділялася професійному навчанню (столярному, кравецькому). Вчителями в цих закладах знову стали колишні меламенти (колишні вчителі релігійних хедерів). Але старша школа вже не передбачала врахування єврейської специфіки. Продовжити своє навчання єврейські діти могли або в українськомовній або ж російськомовній школі.

Попри домінування радянської ідеології, яка проголошувала основним принципом навчання комуністичне виховання, єврейські педагоги змогли створити гарні підручники. Варто згадати І. Г. Співака, який створив близько 20 підручників: «Їдиш для школи і дому», «Методика єврейської мови» та ін. Проте вони мали дуже малий наклад 3—5 тис. Зрозуміло, що їх не вистачало і в 1927—1928 навчальному році рівень забезпеченості єврейських шкіл підручниками складав 1,2% [1].

Новоград-Волинський — одне з міст Житомирщини, де залишалася висока частка єврейства, незважаючи на погром 1918 р. На 1922 р. тут нараховувалося 6063 євреї (але у 1913 р. їх було майже вдвічі більше - 11119). Тому в рамках політики коренізації тут теж відкривалися школи для євреїв, де навчання відбувалося мовою їдиш. Зокрема, у 1921 р. було відкрито єврейську трудову 7-річну школу № 5, якою керував Л. О. Пастернак. Проте, у 1939 р. її було перетворено на україномовну. У 1929 р. в цьому ж місті трудова школа № 1 була перетворена

у єврейську, такою вона залишалася до початку Другої Світової війни. Але попри наявність цих шкіл, частина євреїв віддавала своїх дітей на навчання до українських чи російськомовних шкіл [4]. У 1925 р. ум. Бердичеві було утворено заочну єврейську партійну школу [2].

Запровадження нової радянської системи освіти дуже швидко принесло позитивні результати для більшовиків: зменшилося значення ідишу для єврейського населення. Це підтверджують статистичні дані за 1929 р., які стосуються українських євреїв: тільки 43,4% спілкувалися на ідиш дома, 89,7% грамотно володіли російською, а лише 55,6% — ідиш. Це свідчить, що комуністичні (соціалістичні) ідеї, які були складовою частиною сіонізму, набули значної популярності в єврейському середовищі. Особливо це стосувалося молоді та людей середнього віку.

Загалом же розвиток єврейського шкільництва на території колишньої Волинської губернії співпадав з процесами, що відбувалися у середовищі єврейської громади в інших регіонах України. Але все ж особливістю регіону було те, що тут набагато швидше зростала шкільна мережа. У євреїв яскраво намічалася тенденція щодо вивчення іноземних мов [5, с 154]. Це може підтвердити думку, що прагнення пошуку кращого життя поза межами Радянського Союзу набувало все більшої популярності. А сіоністські ідеї підтримували прагнення побудувати власної держави на землі обітованій.

Станом на 1925 р. в Україні нараховувалося 486 єврейськомовних початкових шкіл, на 1930 р. — 565. Більшість з них існувала у штетлах колишніх Волинської, Київської, Подільської та Одеської губерній. У великих промислових містах, куди переселяли євреїв (Луганщина, Донеччина, Дніпропетровщина) такі школи або не охоплювали всього населення, або взагалі не створювалися [1]. Вони були семіричними і розраховувалися на дітей віком 8—14 років.

Крім єврейських початкових шкіл, на 1928—1929 рр. нараховувалося 39 єврейських професійних училищ, з них 33 —

індустріальні, 2 — сільськогосподарські. На 1931 р. нараховувалося 28 технікумів, які за статусом прирівнювалися до вищої школи: 20 — індустріальних, 5 — сільськогосподарських, 3 — педагогічні. Ці заклади були розраховані на старших — 15—18 річних. Багато з цих навчальних закладів фінансувалися іноземними єврейськими благодійними організаціями, переважно американськими та німецькими [3, с 228].

Така широка мережа навчальних закладів була унікальним явищем у світовій історії. Більшовики використовували цю обставину, щоб підняти свій авторитет, показати переваги свого політичного ладу. Вище зазначалося, що ці школи не охоплювали всіх євреїв, тому ті, хто до них не попав піддавався швидкій мовній асиміляції. Але була небезпека й для тих, хто навчався у єврейських школах: у шкільну програму попадали ідеї марксистсько-ленінської ідеології, а тому діти вже не знали своїх традицій, легендарних героїв та ін. [3, с 229].

У 30-х рр. XX ст. Й. Сталін згортає національні програми. Активно запроваджується політика, побудована на боротьбі з іншістю у будь-яких проявах у вигляді террору. Терор не оминув і систему освіти: єврейські навчальні заклади були перетворені у загальні. Уже у 1937-1938 рр. на території України діяло вдвічі менше шкіл, ніж на початку 30-х рр. XX ст. Єврейські діти у цей час навчалися або в 312 єврейських школах, які залишилися в УРСР, або у змішаних: українсько-єврейських, яких було 45, російсько-єврейських — 12, українсько-німецько-єврейських — 6, єврейсько-татарській — 1, українсько-єврейсько-німецьких — 5, єврейсько-ассирійській, єврейсько-польській — 1 [1]. Але у 1939 р. були ліквідовані й вони, тому дві третини євреїв навчалися у російських школах, а решта в українських [3, с 232-233].

1. Бернштейн О. Шкільна освіта /О. Бернштейн // Єврейська енциклопедія [Електронний ресурс]-Режим доступу: <http://holocaust-ukraine.net/ru/razdelJv.htm>

2. Божко О. Єврейська освіта / О. Божко // Єврейська енциклопедія [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://holocaust-ukraine.net/ru/razdel_iv.htm
3. Гриневич Л. Єврейське національно-культурне відродження 1920-х - 1930-х рр. в УСРР у «прокрустовому ложі» більшовицької ідеології / Л. Гриневич // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. - 2004. - Вип. 12. - С 225-233.
4. Каган Л. Из истории еврейской общины г. Новограда-Волынского / Л. Каган // Доля єврейських громад Центральної та Східної Європи в першій половині ХХ століття: 36. наук. пр. Матеріали конф. (К., 26-28 серп. 2003 р.). - К., 2004. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://judaica.kiev.ua/old/Conference/Conf2003/53.htm>
5. Памірська Л. Ю. Єврейські національні освітні заклади Волині у контексті політикокоренізації(20—30-ті роки ХХ століття)/Л. Ю. Памірська//Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. - 2008. - Вип. 24. - С 151-155.